IQRO JURNALI / 2023
GUVOHNOMA № 060680

E-ISSN : 2181-4341
https://wordlyknowledge.uz
IMPACT FACTOR(SJIF) : 3,934

VOLUME 4, ISSUE 2, 2023

QOZOQ XALQI URF-ODATINING ETNOGRAFIK MOHIYATINING ZAMONAVIY XUSUSIYATLARI

Amonboyeva Fariza Yeraliyevna

Navoiy davlat pedagogika instituti

Tarix fakulteti 3-kurs talabasi

Annotatsiya

Urf-odatlar xalqlar va millatlarni bir-biridan farqlab turadigan birdan-bir jihati desak aslo mubolag'a bo'lmaydi. Xususan, Markaziy Osiyo xalqlari an'analar jihatidan ancha o'xshash bo'ladi. Ushbu maqolada qozoq xalqi urf-odatining etnografik mohiyati va uning zamonaviy xususiyatlari haqida atroflicha bayon qilinadi.

Kalit so'zlar

Qozoq xalqi, urf-odatlar, an'analar, milliy marosimlar, etnografik shakllanish.

Qozoq xalqi tarixan turkiy xalqlarning bir qismi sifatida shakllandi. Xususan, o'zbek va qozoq xalqlari o'rtasida ham an'analar va urf-odatlar bo'yicha bir qancha o'xshashliklar bor. Qozoqlar kimlar? Bu qariyb ming yil davomida shakllangan o'ziga xos tili va madaniyatiga ega xalq. Vaqt o'tishi bilan ko'plab millatlar halok bo'ldi, ammo qozoqlar omon qoldi va katta salohiyatga ega davlatga asos soldi. Hozir Qozog'iston Respublikasida 18 milliondan ortiq aholi istiqomat qiladi va bu ko'rsatkich yildan-yilga ortib bormoqda. Qadimgi Qozog'iston shaharlarining rivojlanishiga mamlakatning janubiy qismidan o'tgan Buyuk ipak yo'li katta ta'sir ko'rsatgan. Xitoy, Hindiston, Vizantiya va Forsdan yuk tashish, minglab karvonlar Qozog'istonda savdo-sotiqning rivojlanishiga, shahar hayotining gullab-yashnashiga hissa qo'shgan. Buyuk Ipak yo'li bo'ylab karvonlardan tashqari minglab ko'chmanchilar: skiflar, bolgarlar, pecheneglar, hunlar, sarmatlar, avarlar va boshqalar o'tgan. Ular hunarmandlar, savdogarlar va yaxshi hayot izlayotgan har bir kishi bilan birga kichik qishloqlarga ko'chib o'tmoqchi bo'lganlar. Shunday qilib, kichik bir mashinalar to'xtash joyi qishloqqa aylandi va keyinchalik esa u to'liq shaharga aylandi. Shaharlarning o'sishi o'rta asrlar Qozog'iston madaniyatiga ham ta'sir ko'rsatdi. 5—10-asrlar davrida ko'chmanchi xalqlar soni ko'p bo'lganligi sababli an'ana va urf-odatlar turlicha bo'lgan. Shuning uchun yagona madaniyatning shakllanishi asta-sekin sodir bo'ldi. Yog'och, suyak va toshga o'ymakorlik, qurol-yarog' va temirchilik, zargarlik va kulolchilik rivojlangan. Yozuv aynan shaharlarda paydo bo'lgan. O'rta asrlardagi eng yirik qozoq shaharlari: O'tror, Talxiz, Signak, Sauran, Suzoq. Ular o'rta asrlarda Qozog'istonning savdo-iqtisodiy, siyosiy va strategik markazlari bo'lgan. Semirechye — Qozog'istonning janubi-sharqiy qismi va shimoliy Qirg'izistonni o'z ichiga olgan viloyat. Bu yerda o'rta asrlarda zamonaviy qozoqlarning madaniyati, hunarmandchiligi va ma'naviyatini shakllantirishda muhim rol o'ynagan shaharlar paydo bo'ldi. O'sha davrning eng yirik shaharlari qaysilar edi? O'tror O'tror shahri haqiqatan ham ulkan edi: O'tror shahar atrofi bilan birga 200 gektar maydonni egallagan. U Aris va Sirdaryoning quyilishida joylashgan edi. Hozir bu yer O'tror vohasi deb ataladi. 10—12-asrlarda O'tror savdo-iqtisodiy markaz bo'lib, tom ma'noda yo'llar bilan o'ralgan edi. Ulardan keyin Kavkaz, Hindiston, Xitoy va Erondan karvonlar kelgan. Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, shaharda Karfagen va Iskandariyadan qolishmaydigan kutubxona bo'lgan.

VOLUME 4, ISSUE 2, 2023

Qazishmalar davomida arxeologlar kulollar va g‘isht kuydiruvchi pechlarning chorak qismini, suv quvuri ham topilgan. Mo‘g‘ul istilolari davrida O‘tror olti oy qamalda edi. Ochlikka chiday olmay, xoin dushmanga darvozani ochdi. Mo‘g‘ul qo‘shinlari qal’ani yana bir oy bosib ololmadilar. Oxir-oqibat, barcha himoyachilar halok bo'ldi va shahar butunlay vayron bo'ldi. Mo'g'ullar xoinning yordamini o'ziga xos tarzda qadrlashdi: uni Chingizxonning to'ng'ich o'g'li Jochi qatl qildi.

Qozoqlar tarixan ko‘chmanchi xalq bo‘lgan va shuning uchun ularning ko‘pgina madaniy ramzlari ko‘chmanchi hayotni aks ettiradi. Ot, ehtimol, qozoq madaniyatining eng markaziy qismidir. Qozoqlar otlarni yaxshi ko‘radilar, ularni qishloqlarda maxsulotlar tashish uchun minadilar, dehqonchilikda foydalanadilar, o‘yin-kulgi uchun poyga qilishadi, bayramlarda yeyishadi. Ko‘pchilik qozoqlarning otlari bor va ularning suratlarini o‘z uylarida yoki idoralarida saqlaydi. Shuningdek, ularning rasmiy ko'chmanchi hayotining mahsuli bo'lib, o'rta Osiyoning cho'llarida ko'chma va foydali bo'lgan tepaga o'xshash uy-joy hisoblanadi. Bu kichik oq uylar hali ham Qozog'istonning ba'zi joylarida topilgan, lekin ko'pincha ular bayramlarda, devor rasmlari va sayyohlik hunarmandchiligida ishlatiladi. Shuningdek, qozoq ramziyligida musulmon ramzlari markaziy o‘rin tutadi. Qozoqlar tarixga ko‘ra musulmondirlar va hatto yetmish yillik sovet ateizmidan keyin ham kundalik hayotlariga islomiy ramzlarni kiritadilar. An'anaviy musulmon yulduzi va yarim oyini, qishloqlarda kichik musulmon qalpoqlari va ba'zi an'anaviy musulmon liboslari va ro'mollarini keng ko'rish mumkin. Qozoqlar ham o‘z tog‘lari, qor qoplon, burgut, lochin kabi noyob hayvonlari (chiqayotgan quyosh ostida qozoq bayrog‘ida katta burgut paydo bo‘ladi) va ularning milliy cholg‘usi dombra, ikki torli cholg‘usi bilan faxrlanadilar. (Do’mbra - gitaraga o'xshash ingichka bo'yin va qorin bo'shlig'i bazasi) Qozoqlar hamisha mehmonlarni yuksak hurmat bilan kutib olishgan. Ba'zi an'anaviy qozoq taomlari odatda faqat bayramlar, to'ylar va dafn marosimlari kabi maxsus holatlarda taqdim etiladi. Ulardan eng diqqatga sazovori beshbarmoq bo‘lib, u an’anaviy ravishda ot go‘shtidan tayyorlanadi. Bu asosan suyakda qaynatilgan go'sht bo'lib va sho'rva deb ataladigan go'shtli bulonda qoplanadi. Uy egasi, odatda erkak, har xil go'sht bo'laklarini oladi va ularni hurmat qilish tartibida, odatda, kattaligi yoki bosib o'tgan masofasiga qarab beradi. Otning har bir bo'lagi (yoki echki, qo'y yoki sigir, hech qachon tovuq yoki cho'chqa) donolik, yoshlik yoki kuch kabi boshqa xususiyatni anglatadi. Beshbarmak har doim ko'p miqdorda beriladi va odatda issiq bo'ladi. Qo'ydan beshbarmak tayyorlansa, qo'yning boshi ham qaynatiladi, butunligicha qoladi va eng sharafli mehmonga tortiladi. Keyin o'sha mehmon o'zi uchun bir oz go'sht oladi va boshning boshqa qismlarini stolda boshqa odamlarga tarqatadi. Non shirinlik sifatida emas, ovqat bilan birga iste'mol qilinadi va odatda destrakan deb ataladigan an'anaviy qozoq dasturxoni bo'ylab sochiladi (bu so'z haqiqiy dasturxondan ko'ra ko'proq an'anaviy taomlarga to'la dasturxonni anglatadi). Bausak stol ustiga sochilgan, shunda stolning hech bir qismi ko'rinmaydi. Qozoqlar hurmat va farovonlik ko'rsatish uchun xizmat ko'rsatish maydonining har bir qarichini oziq-ovqat bilan, ba'zan esa dasturxonga sig'maydigan taom bilan qoplashni yaxshi ko'radilar. Qozoqda qumis deb ataladigan achitilgan ot suti ham tantanali marosimlarda vaqti-vaqti bilan ichiladi. Bu an'anaviy sut ko'chmanchi davrlarga borib taqaladi va Markaziy Osiyoda ko'pchilik mast qiluvchi ichimlikni shifobaxsh deb hisoblaydi.

Har qanday xalqning madaniyati bu xalq o'z mavjudotlari davomida amal qilgan urf-odatlarsiz yashay olmaydi. An'anaga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish va ularga qat'iy rioya qilish avlodlarga munosib o'rnak bo’lishning birlamchi yo’lidir. Bu ijobiy fazilatlar Qozog'iston xalqiga xosdir, ular

VOLUME 4, ISSUE 2, 2023

milliy an'analarga qat'iy rioya qiladilar. Qozoq urf-odatlari va urf-odatlari noldan kechikib kelmagan. Ularning barchasi asrlar davomida, hatto Qozoq qirolligining paydo bo'lishi paytigacha to'plandi. Bunday uzoq vaqt davomida ba'zi qozoq an'analari va marosimlari biroz yangilangan bo'lib, kichik o'zgarishlar yuz berdi. Lekin ularning asosiy mohiyati o'zgarmadi. Qozoqlar ko'chmanchi xalq bo'lib, bugungi kunda o'troq turmush tarziga o'tgan, lekin ming yillar davomida shakllangan an'analarini avaylab saqlaydi. Cheksiz dashtlar bo'ylab doimiy sayohatlar, kichik guruhlarda hayot, diniy e'tiqodlarning o'ziga xos xususiyatlari - bularning barchasi bugungi kunda Qozog'iston an'analari deb ataladigan noyob marosim va urf-odatlarni yaratdi. Ba'zi an'analar amaliy omon qolish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berdi, boshqalari muqaddas ma'noga ega edi, ba'zilari munosabatlar va ijtimoiylashuvni rivojlantirish uchun yaratilgan, ba'zilari esa qozoq xalqi madaniyati va o'ziga xosligini shakllantirish uchun asos bo'ldi. Bugungi kunda qozoq xalqining an’analari milliy ta’limotning bir qismi bo‘lib, u to‘rt tamoyilga asoslanadi: ishonch, ochiqlik, bag‘rikenglik, an’analar. Mamlakat rahbariyati milliy an'analarni saqlash va tiklashni qo'llab-quvvatlaydi, qozoq xalqining tarixi va an'analari haqida ma'lumot tarqatish bilan shug'ullanadigan tashkilotlar mavjud. Qozoqlar mehmondo'stlik an'analari kuchli bo'lgan sharqona xalqdir. Har qanday mehmon, hatto chaqirilmagan bo'lsa ham, hurmat bilan kutib olinib, taom taklif qilinishi va uyning eng yaxshi joyi bo'lishi kerak. Faxriy mehmonlarga shapan (chapat) berish odati bo'lgan va bu an'ana bugungi kungacha saqlanib qolgan. Qozog'istondagi mehmondo'stlik an'analarida juda ko'p tafsilotlar mavjud, ularga katta e'tibor beriladi. To'y har qanday inson hayotidagi muhim bosqichdir, ammo qozoqlar uchun bu juda ko'p urf-odatlar va marosimlar bilan birga keladigan yanada muhim voqea. To'ydan ancha oldin, kelajakdagi yangi turmush qurganlarning ota-onalari til biriktiradilar. Shundan so‘ng kelin uchun sovchilik va “qalim” to‘lash boshlanadi. To'yning o'zi ham ikkiga bo'linadi: kelinning uyidagi to'y va kuyovning uyidagi to'y. Qozoqlar uchun oila hayotning asosidir. Oilaviy munosabatlar, farzandlar tarbiyasi, oilaviy munosabatlar tamoyili - bularning barchasi qozoq xalqining o'ziga xos urf-odat va an'analarida o'z ifodasini topgan. "Jeti ata" tamoyili, unga ko'ra odam o'z ajdodlarining etti avlodini bilishi kerak, shuningdek, naslning otalik nasli orqali davom etishini ko'rsatadi. Bolalarni tarbiyalashda alohida qoidalar mavjud bo'lib, bola hayotidagi muhim voqealar o'ziga xos qozoq marosimlari bilan birga bo'lgan. Qozoqlarning kundalik hayoti o'ziga xos etnik madaniyatni shakllantirgan juda ko'p ahamiyatsiz, ammo juda qiziqarli an'analarga to'la edi. Xalqning uyda, ko'chada, muhim tadbirlarda qo'llaniladigan odatlari, maishiy va sport an'analari bo'lgan. Shuningdek, xalq an'analariga aylangan turli xil o'yinlar - bolalar ko'cha o'yinlari, ot o'yinlari va boshqalar.

An’analar millat mohiyatining ko‘zgusi, uning qanday yashashi, nima haqida o‘ylashi, nimalarga ishonishining ko‘rsatkichidir. Qozoq fondlari ham bu ta'rifdan mustasno emas. Ular asrlar davomida qozoq ko‘chmanchi turmush tarzidan kelib chiqib, zamon, makon va zamon oldiga qo‘ygan barcha to‘siqlardan o‘tib, ba’zilari o‘zgarmagan, ba’zilari esa ma’lum darajada deformatsiyalangan holda bugungi kungacha saqlanib qolgan. Ammo bugungi kunda qozoq xalqi o‘z an’anaviy urf-odatlarini hammasi bo‘lmasa ham, baribir ko‘pchilikni eslab, e’zozlayotganining o‘zi millatning yanada ravnaq topishi uchun shubhasiz ortiqcha. Odamlar hozir nimaga ega bo'lishidan qat'i nazar, ularga ota-bobolari tomonidan vasiyat qilingan narsa, albatta, alohida e'tibor va batafsil o'rganishga arziydi. Axir, har xil e'tiqodlar, marosimlar, urf-odatlar noldan paydo bo'lmagan. An'analarga ko'ra, odamlar o'z bilim va kuzatishlarini avloddan-avlodga o'tkazadilar va yoshlar bu kuzatishlarga asoslanib, o'z xulosalarini chiqaradilar va tabiiyki, dunyoga endi yangi tug'ilgan jo'ja sifatida emas, balki tajribali

VOLUME 4, ISSUE 2, 2023

burgut sifatida munosabatda bo'la boshlaydilar. hayotida ko'p ko'rgan va ko'p narsalarni boshdan kechirgan.

Qozoq xalqining turar joyi moddiy madaniyatning ajoyib yodgorligidir. U qish va yozga bo'lingan, hajmi va dizayni bilan farqlanadi. Yozda qozoqlar engil ko'chma turar-joylarda, qishda - doimiy issiq xonalarda yashagan: "agash uy", "jer uy", "qora tam". Yurt - yog‘och va kigizdan yasalgan yig‘ma turar joy, “kerege” – skelet (yog‘och panjara), sharsimon gumbaz – “shanrak”, radiusli tarzda joylashtirilgan ustunlar (uyk) dan iborat bo‘lgan. Yurtning kattaligi qanotlar soniga - arqonga (kerege qismlari) bog'liq edi. 12 qanotdan iborat uy 100-120 kvadrat metr maydonga ega edi. Har bir panjara (kerege) 36 ta taxtadan iborat - o'rtada egilgan "saganak". To'rlar ikki xil bo'ladi: kichik kvadrat panjarali massiv lamellardan - "tor echkilar" va katta panjarali yupqa lamellardan - "zhel echkilari". Yurtning odatda janubga qaragan kirish qismi to'rtburchaklar teshik shaklida bo'ladi. Ikki tomonlama eshiklar ko'pincha o'yilgan. Yurt romining panjarasi qamish to‘shak – shimshi bilan qoplangan. Bo‘yralarning tepasida o‘tovning romi kigiz bilan qoplangan. G‘azalning o‘rtasidan yerga qadar o‘z uyiga tuyrliqlar, shayroqdan to g‘orning tagiga qadar uzuklar yopilgan. Kigiz qoplamalar tanaga arqonlar va naqshli lentalar - bsldeu bilan mahkamlangan. Yurt arkasi osilgan gilamlar, yo‘l-yo‘l va turli rangdagi jun iplardan yasalgan qirrali va to‘qmoqli lentalar bilan bezatilgan. Maqsadiga ko'ra, uylar uchta asosiy turga bo'lingan. Mehmonlarni qabul qilish uchun mo'ljallangan tantanali uylar o'zining kattaligi va boy bezaklari bilan ajralib turardi. Tantanali uylar kamida o'n ikki arqondan iborat bo'lib, oq kigiz va ipak bilan qoplangan. Eng boy bezaklar to'y uylari - otau edi. Turar joy vazifasini bajaruvchi uylar kichikroq edi. Kichkina lager uylarini bitta tuyada yoki hatto otda tashish mumkin edi. Bundan tashqari, omborxona va boshqa maishiy xonalar sifatida foydalanilgan uylar mavjud edi.

Lager uylarini ixtisoslashtirilgan, harbiy yurishlar yoki cho'ponlar va chorvadorlar uchun mo'ljallangan deb tasniflash mumkin. Eng oddiy ko'chma turar joy chodir - "kurke" bo'lib, u konusga joylashtirilgan va kigiz bilan qoplangan uyklardan iborat edi. Yig‘ilishda uch-to‘rt panjaradan iborat bo‘lgan “jo‘lama uy” uylari ko‘proq foydalanilgan. Bundan tashqari, qozoqlar migratsiya paytida g'ildirakli kuyme ustidagi sig'imli ko'chma turar-joylardan foydalanganlar. Ular turli rangdagi mato, kigiz yoki teri bilan qoplangan. Kuimada bolalar va ayollar yashagan. Yurtning markazi - oshak sovuq havoda ovqat pishirish va isitish uchun joy bo'lib xizmat qilgan. Kirish eshigi qarshisida mehmonlar va hurmatli kishilar uchun o'z uyida sharafli joy - tor bor edi. Eshik oldidagi bo‘sh joy “bo‘saga” deb atalgan. Kirishning o'ng tomonida idish-tovoq va idish-tovoqlar, chap tomonda - ot jabduqlari bor edi. Boshliqning o'ng tomonida uy egalarining to'shagi bor edi, ular parda bilan ajratilgan - shimildik. Yurtning bezaklari turli yog'och va charm buyumlar, kigiz buyumlari, bo'yra va gilamlardan iborat edi. Tekemet kigiz gilamlari, aplikatsiyali kigiz gilamlari - sirmik, kamroq to'qilgan gilamlar klem keng tarqalgan. Gilamlar ikki xil bo'lgan - tuklarsiz - taqirklem - va tukli - tukti klem. Aplikatsiyalar, qo'shimchalar va kashtalar bilan bezatilgan boy kigiz devor gilamlari "tuskiiz" deb atalgan. Idish va idish-tovoqlar osilgan qoplarda (ayak-kap), kigiz qutilarda (shabdan), gilam qoplarda (korjin) ikkita teng cho‘ntakdan iborat bo‘lib, ularni yelka bilan bog‘lab turgan. Sandiqlar har bir uyning ajralmas atributi edi. Yog'ochdan yasalgan buyumlar - qirg'oqlar - (ayak qo'ng'iz), oziq-ovqat qutilari (kebezhe) (adalba-kan) badiiy o'ymakorlik bilan bezatilgan. Qozog'istonning ko'pgina hududlarida yog'och, tosh va xom g'ishtlardan yasalgan doimiy turar-joylar keng tarqalgan. Ishlab chiqarish materialiga ko'ra, ular "agash uy", "jer uy", "g'isht uy" deb

VOLUME 4, ISSUE 2, 2023

nomlangan. Uyning maydoni egasining moddiy ahvoliga va oila tarkibiga bog'liq edi, lekin umuman olganda, u ko'chmanchi turmush tarziga maksimal darajada moslashtirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Дониёров А. Х. Марказий Осиё халклари этнографияси, этногенези ва этник тарихи фанидан таълим технологией / Услубий кулланма. Марказий Осиё халклари тарихи сериясидан. - Тошкент, 2010. - 144 6.
2. Жабборов И. М. Жахон этнологияси асослари. - Тошкент, 2005. 32. Жилище народов Средней Азии и Казахстана. - М., 1982.
3. Занятия и быт народов Средней Азии // СЭС. -М -Л ., 1971.
4. Зиёдов 3. Туркий кавмлар. - Тошкент, 2008. 35. Из истории Средней Азии и западного Туркестана XV-XIX вв. - Ташкент, 1987.
5. https://gigafox.ru/uz/management-of-pregnancy/proishozhdenie-kazahov-i-simvoly-kazahstana-proishozhdenie-kazahov/

WORDLY
KNOWLEDGE